IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 02 IYUL 2026

LOGISTIKA XIZMATLARINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH TIZIMI SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA TAHLILI

Jamoliddinov Davlatjon Rustamovich
Iqtisodiyot mutaxassisligi magistranti,
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21369083

Annotatsiya

Mazkur maqolada logistika xizmatlarini tashkil etish va boshqarish tizimi samaradorligini baholashning ilmiy-metodologik asoslari, milliy va xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan mezonlar tizimi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan Logistika samaradorligi indeksi (LPI) metodologiyasi asosida O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarining ko‘rsatkichlari solishtiriladi, mezonlarni iqtisodiy, texnik-texnologik, tashkiliy-boshqaruv, ijtimoiy-ekologik va raqamli-axborot guruhlariga tizimlashtirish taklif etiladi. Tadqiqot natijalari milliy logistika tizimining raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro standartlarga moslashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: logistika, ta'minot zanjiri, samaradorlikni baholash, Logistika samaradorligi indeksi (LPI), boshqaruv tizimi, raqamlashtirish, xalqaro savdo.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va xalqaro savdo hajmining barqaror o‘sishi sharoitida logistika sohasi milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Ta'minot zanjirlarining uzluksizligi, tovar va xizmatlarning tezkor hamda arzon tarzda yetkazib berilishi nafaqat alohida korxonalar, balki butun davlat iqtisodiyoti samaradorligiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi.

Xalqaro tashkilotlarning tahlillariga ko‘ra, logistika samaradorligi bilan iqtisodiy rivojlanish darajasi o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud — logistika ko‘rsatkichlari past bo‘lgan mamlakatlarda tashish xarajatlari va yetkazib berish muddatlari sezilarli darajada yuqori bo‘ladi, bu esa investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Shu sababli logistika xizmatlarini tashkil etish va boshqarish tizimi samaradorligini obyektiv va xolisona baholash muammosi dolzarblik kasb etadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda logistika samaradorligini baholash mezonlari turlicha yondashuvlar asosida shakllantirilgan bo‘lib, ular orasida yagona, universal tizimning yo‘qligi tadqiqotning asosiy muammosini tashkil etadi. Milliy va xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan mezonlar ko‘pincha bir-biridan farq qiladi, bu esa davlatlararo solishtirma tahlil o‘tkazishni murakkablashtiradi.

Logistika xizmatlarini tashkil etish va boshqarish tizimi samaradorligini baholash mezonlarini tizimlashtirish, milliy va xalqaro tajribani qiyosiy tahlil qilish hamda O‘zbekiston logistika tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mezonlarni klassifikatsiya qilish; xalqaro Logistika samaradorligi indeksi (LPI) asosida qiyosiy tahlil o‘tkazish; baholash tizimining konseptual modelini ishlab chiqish; amaliy tavsiyalar shakllantirish.

METODLAR

Maqolada quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: qiyosiy-tahliliy metod (milliy va xalqaro mezonlarni solishtirish uchun), statistik tahlil metodi (LPI ko‘rsatkichlarini qayta ishlash

uchun), tizimli yondashuv metodi (mezonlarni guruhlarga ajratish uchun) hamda grafik-vizual tahlil metodi (natijalarni diagramma va infografika ko‘rinishida taqdim etish uchun).

Tadqiqotning axborot bazasini Jahon banki tomonidan chop etilgan “Connecting to Compete 2023: Trade Logistics in an Uncertain Global Economy” hisoboti, BMTning Savdo va taraqqiyot bo‘yicha konferensiyasi (UNCTAD) hisobotlari, shuningdek logistika samaradorligini baholash muammolariga bag‘ishlangan ilmiy nashrlar tashkil etdi.

Mezonlarni tizimlashtirish uchun ular besh asosiy guruhga ajratildi: iqtisodiy, texnik-texnologik, tashkiliy-boshqaruv, ijtimoiy-ekologik va raqamli-axborot mezonlari. Bunday guruhlash logistika tizimining ko‘p qirrali tabiatini hisobga olish va uni har tomonlama baholash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlar metodologiyasini chuqur tahlil qilish natijasida logistika xizmatlarini tashkil etish va boshqarish tizimi samaradorligini baholashda qo‘llaniladigan mezonlar sakkizta yirik guruhga tizimlashtirildi. Har bir guruh bo‘yicha milliy amaliyotda shakllangan ko‘rsatkichlar xalqaro tan olingan standartlar va yetakchi xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, UNCTAD, Butunjahon bojxona tashkiloti, ISO, APICS) tomonidan qo‘llaniladigan ko‘rsatkichlar bilan solishtirilgan holda 1-jadvalda keltirilgan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, milliy amaliyotda asosan miqdoriy-xarajat ko‘rsatkichlari (tannarx, muddat, shikoyatlar soni) ustuvorlik qilsa, xalqaro amaliyotda tizimli, standartlashtirilgan va raqamli ma’lumotlarga asoslangan indekslar (LPI, SCOR, GLEC, ISO 28000) yetakchilik qiladi.

1-jadval.

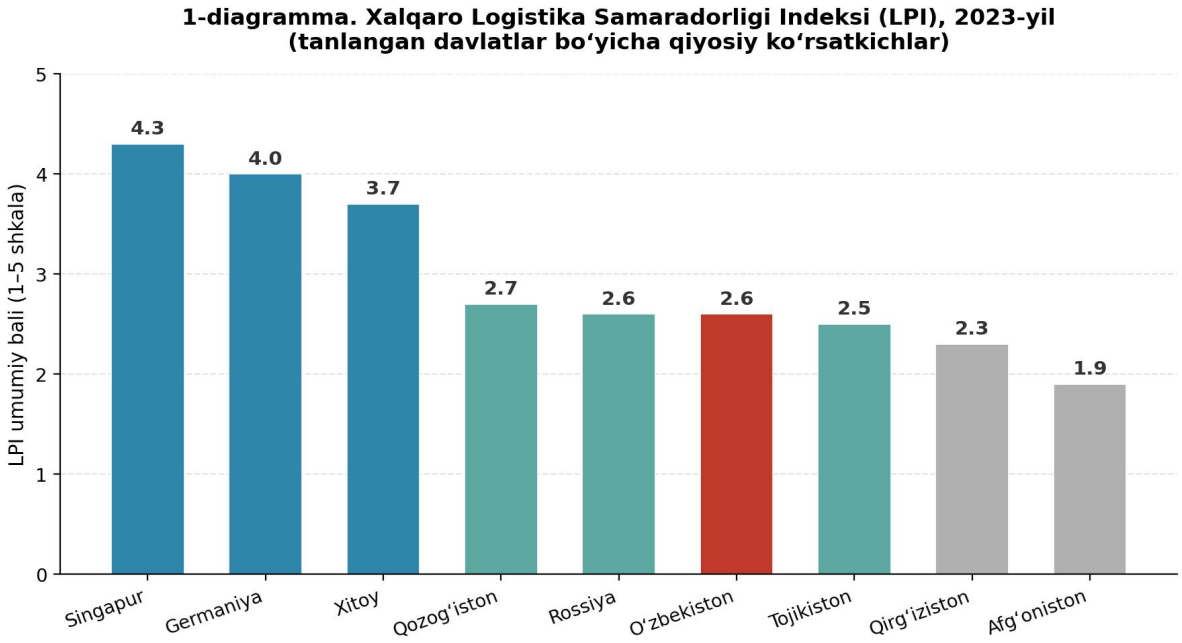
Logistika samaradorligini baholash mezonlarining milliy va xalqaro amaliyotdagi tizimlashtirilishi

Mezonlar guruhi	Milliy amaliyotda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar	Xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar
Iqtisodiy mezonlar	Tashish tannarxi, yoqilg‘i-energetika xarajatlari, logistika xizmatlari rentabelligi	Logistika xarajatlarining YaIMga nisbati, birlik xarajat ko‘rsatkichlari (Jahon banki)
Texnik-texnologik mezonlar	Transport vositalari va ombor infratuzilmasining texnik holati, avtomatlashtirish darajasi	LPI tarkibidagi “Infrastructure” komponenti, raqamli platformalarga ulanish darajasi
Tashkiliy-boshqaruv mezonlari	Yetkazib berish muddatlariga rioya etish, mijozlar shikoyatlari soni va ularni bartaraf etish tezligi	LPI tarkibidagi “Timeliness” va “Logistics competence” komponentlari
Ijtimoiy-ekologik mezonlar	Mehnat xavfsizligi ko‘rsatkichlari, atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar	UNCTAD “yashil logistika” ko‘rsatkichlari, uglerod izini hisoblash amaliyoti
Raqamli-axborot mezonlari	Elektron hujjat aylanishi darajasi, “bir oyna” tizimidan foydalanish ko‘lami	LPI tarkibidagi “Tracking and tracing” komponenti, real vaqt rejimida kuzatuv tizimlari

Bundan tashqari, xalqaro tajribada oxirgi yillarda innovatsion-rivojlanish, xavfsizlik-risk va moliyaviy barqarorlik kabi yangi mezon guruhlari ham faol qo‘llanilmoqda, bu esa logistika tizimini baholashning ko‘p qirrali va dinamik xususiyat kasb etayotganidan dalolat beradi.

1-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston amaliyotida iqtisodiy va tashkiliy-boshqaruv mezonlari nisbatan yaxshi rivojlangan, biroq innovatsion-rivojlanish, xavfsizlik-risk va moliyaviy barqarorlik guruhlari bo‘yicha yagona baholash metodikasi hali to‘liq shakllanmagan. Xususan, ISO 28000 standarti asosidagi ta’minot zanjiri xavfsizligini sertifikatlash amaliyoti, shuningdek Vakolatli iqtisodiy operator (AEO) maqomini joriy etish milliy tizimda hali keng tarqalmagan, bu esa xalqaro savdo sherikchiligida qo‘shimcha vaqt va xarajat yukini keltirib chiqarishi mumkin.

Jahon banki tomonidan 2023-yilda 139 ta davlat bo‘yicha o‘tkazilgan Logistika samaradorligi indeksi (LPI) tahliliga ko‘ra, Singapur 4,3 ball bilan reytingda yetakchilik qilmoqda, uning ortidan Finlyandiya, Daniya, Niderlandiya, Shveysariya va Germaniya kabi Yevropa davlatlari joylashgan. O‘zbekiston ko‘rsatkichi 2,6 ballni tashkil etib, bu Markaziy Osiyo mintaqasidagi Rossiya bilan teng, biroq Qozog‘istondan (2,7 ball) ozgina past ekanligini ko‘rsatadi.

Manba: Jahon banki, Logistics Performance Index (LPI), 2023-yil hisoboti asosida muallif tuzgan.

1-diagramma. Tanlangan davlatlarning LPI umumiy ko‘rsatkichlari, 2023-yil

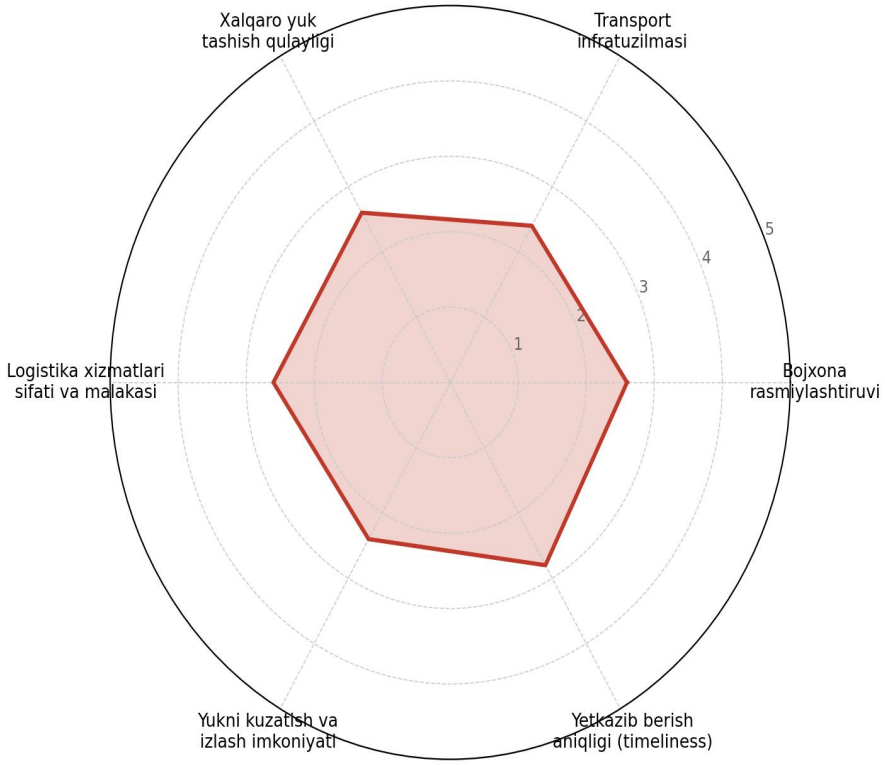
2-jadval.
LPI 2023 bo‘yicha tanlangan davlatlarning batafsil ko‘rsatkichlari

Davlat	LPI umumiy bali	Jahon reytingidagi o‘rni	Tavsif
Singapur	4,3	1-o‘rin	Yetakchi xalqaro logistika markazi
Germaniya	4,0	top-5	Yevropaning yirik ishlab chiqarish-eksport markazi

Davlat	LPI umumiy bali	Jahon reytingidagi o‘rni	Tavsif
Xitoy	3,7	yuqori	Yirik savdo va infratuzilma quvvati
Qozog‘iston	2,7	95-o‘rin	Markaziy Osiyoda yetakchi ko‘rsatkich
Rossiya	2,6	107-o‘rin	O‘zbekiston bilan teng bal
O‘zbekiston	2,6	~90–107-o‘rin*	Yaxshilanish dinamikasi kuzatilmoqda
Tojikiston	2,5	124-o‘rin	Quruqlikda joylashgan mamlakat cheklovlari
Qirg‘iziston	2,3	133-o‘rin	Infratuzilma cheklovlari sezilarli

* Turli manbalarda O‘zbekistonning aniq reyting o‘rni bo‘yicha farqli ma’lumotlar keltirilgan (taxminan 88- dan 107-o‘ringacha), biroq umumiy bal (2,6) barcha manbalarda barqaror qayd etilgan.

O‘zbekistonning LPI tarkibidagi oltita komponent bo‘yicha ko‘rsatkichlarini alohida tahlil qilish milliy logistika tizimining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Tahlil natijalariga ko‘ra, eng yuqori ko‘rsatkich “yetkazib berish aniqligi” (timeliness) bo‘yicha qayd etilgan (2,8 ball), eng past ko‘rsatkichlar esa “transport-ombor infratuzilmasi sifati” va “yukni kuzatish imkoniyati” bo‘yicha kuzatilmoqda (har biri 2,4 ball).

2-diagramma. O‘zbekistonning LPI (2023) tarkibiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha profili

Logistika xizmatlarini boshqarish tizimi samaradorligini baholash uzluksiz jarayon sifatida “kirish–jarayon–natija–qayta aloqa” tsiklidan iborat konseptual model asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu model resurslarning kirishi, ularning boshqaruv jarayonida qayta ishlanishi, natijaviy ko‘rsatkichlarning shakllanishi hamda monitoring orqali tizimni uzluksiz takomillashtirishni o‘z ichiga oladi.

3-rasm. Logistika boshqaruv tizimi samaradorligini baholashning konseptual modeli

Adabiyotlar tahlili asosida shakllantirilgan ekspert-umumlashtirilgan baholashga ko‘ra, mezonlarning nisbiy ahamiyat darajasi 3-jadvalda keltirilgan ko‘rinishda taqsimlanadi. Ta'kidlash joizki, bu taqsimot rasmiy normativ hujjat emas, balki ilmiy adabiyotlar sintezi asosidagi umumlashtirilgan yondashuvni ifodalaydi.

3-jadval.

Baholash mezonlarining ekspert-tahliliy baholash asosidagi nisbiy ahamiyat darajasi

Baholash mezoni	Nisbiy ahamiyat darajasi, %	Ustuvor tomon
Yetkazib berish aniqligi va ishonchliligi	22	Xalqaro
Xarajatlar samaradorligi	20	Milliy
Transport-ombor infratuzilmasi sifati	18	Ikkalasi ham
Xizmat sifati va mijozlar mamnunligi	16	Milliy
Raqamlashtirish va kuzatuv imkoniyati	14	Xalqaro
Ekologik barqarorlik	10	Xalqaro

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston logistika tizimining eng zaif bo‘g‘ini transport-ombor infratuzilmasi sifati va yukni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati bilan bog‘liq. Bu ko‘rsatkichlar xalqaro yetakchi davlatlar (Singapur, Germaniya) tajribasida raqamli platformalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari hisobiga yuqori darajaga ko‘tarilgan.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, logistika samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: bojxona va chegara nazorati jarayonlarini raqamlashtirish (“bir oyna” tizimi), transport-logistika infratuzilmasiga investitsiyalarni jalb qilish, yuklarni kuzatishning real vaqt tizimlarini joriy etish, hamda logistika kadrlarining malakasini xalqaro standartlar asosida oshirish.

Milliy tizimning nisbiy ustunligi sifatida yetkazib berish aniqligi bo‘yicha nisbatan barqaror ko‘rsatkichlarni keltirish mumkin, biroq bu ustunlik infratuzilma va raqamlashtirish sohasidagi orqada qolishni to‘liq qoplay olmaydi. Shu sababli milliy logistika strategiyasida ustuvorlik infratuzilma modernizatsiyasi va axborot tizimlarini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Tadqiqotning cheklovi sifatida shuni ta'kidlash lozimki, LPI ko‘rsatkichlari qisman ekspert so‘rovlariga asoslangani sababli subyektiv baholash elementlarini o‘z ichiga olishi mumkin, bu esa kelgusi tadqiqotlarda obyektiv, real vaqt ma’lumotlariga asoslangan qo‘shimcha ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida logistika xizmatlarini tashkil etish va boshqarish tizimi samaradorligini baholash mezonlari besh asosiy guruhga tizimlashtirildi: iqtisodiy, texnik-texnologik, tashkiliy-boshqaruv, ijtimoiy-ekologik va raqamli-axborot mezonlari. Xalqaro LPI ko‘rsatkichlari asosida o‘tkazilgan qiyosiy tahlil O‘zbekistonning mintaqaviy o‘rtacha ko‘rsatkichlar darajasida ekanligini, biroq infratuzilma va raqamlashtirish sohasida sezilarli rezervlar mavjudligini ko‘rsatdi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin: transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo‘yicha davlat dasturlarini kuchaytirish; yuklarni real vaqt rejimida kuzatish tizimlarini joriy etish; bojxona rasmiylashtiruvini to‘liq raqamlashtirish; hamda milliy baholash tizimini xalqaro LPI metodologiyasi bilan uyg‘unlashtirgan holda yagona monitoring platformasini yaratish. Ushbu chora-tadbirlar O‘zbekiston logistika tizimining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Bank. (2023). Connecting to Compete 2023: Trade Logistics in an Uncertain Global Economy. Washington, DC: World Bank Group.
2. Arvis, J.-F., Mustra, M. A., Ojala, L., Shepherd, B., Saslavsky, D. (2010). Connecting to Compete: Trade Logistics in the Global Economy. Washington, DC: World Bank.
3. Beysenbaev, R., Dus, Y. (2020). Proposals for improving the Logistics Performance Index. Asian Journal of Shipping and Logistics, 36(1), 34–42.
4. Rodrigue, J.-P. (2024). The Geography of Transport Systems (6th ed.). New York: Routledge.
5. UNCTAD. (2023). Review of Maritime Transport 2023. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
6. World Bank International LPI Scorecard (2023). O‘zbekiston, Qozog‘iston, Rossiya, Tojikiston va Qirg‘iziston bo‘yicha ma’lumotlar. https://lpi.worldbank.org